

Порівняння з популяційними контролями показало дещо інакші результати: частина селекційно відібраних сортів за висотою істотно кращі відносно своїх популяційних контролів. Це Київ-5 з Києва, Костопіль ПЛНД з Рівне, Луцьк-3 з Волині, Прихилки-2 з Харкова. Інші випробовувані сорти за висотою росли на рівні популяційних контролів. Цікаво, що ці свої властивості вони зберегли навіть при переміщенні насіння на значну відстань.

Ймовірність раннього прогнозу росту у висоту у ранньому віці є середньою. Між висотою у 3-річному та 10-річному віці спостерігається середня кореляційна залежність ($r = 0,392$). За діаметром майже всі випробовувані потомства, окрім Київ-3 та Контроль-Київ, були істотно гіршими за місцевий контроль, що свідчить про високу продуктивність соснових насаджень у ДП "Гутянське ЛГ" та у Київській області, це підтвердилось у наших попередніх дослідженнях [3]. Відносно популяційного контролю за діаметром істотно кращими були Костопіль ПЛНД з Рівного, Прихилки-2 з Харкова та наш місцевий Гути-контроль, істотно гіршими відносно свого ж Київського контролю були Київ-4 та Київ-5. Інші сорти мали показники на рівні контролю.

Висновки. Випробовування сортів штучних популяцій-плантацій свідчить про істотно кращий ріст більшості сортових потомств порівняно з потомством звичайних місцевих насаджень, причому ця властивість зберігається при переміщенні насіння на 500-1000 км. Максимальне перевищення росту у висоту порівняно з популяційним контролем у 10-річному віці спостерігалось у місцевого Харківського сорту Прихилки-2 і досягало 6 %.

Географічне походження насіння значно більше впливає на ріст потомств, ніж селекційно відібрані його сортові якості. Тому, навіть сортове насіння потрібно використовувати у відповідному лісонасінному районі. Використання насіння з сусіднього району допустиме, але не бажане, істотно кращих за продуктивністю культур воно не дасть. З іншого боку, якщо ми не можемо обійтися без насіння з інших районів – воно повинно бути найвищої якості (сортове чи покращене).

Література

1. Зварич Ю.В. Морфофізіологічна структура півсібсових потомств сосни звичайної на Розточчі // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість : міжвід. наук.-техн. зб. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2006. – Вип. 30. – С. 35-38.
2. Криницький Г.Т. Морфофизиологические основы селекции древесных растений : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра биол. наук. – Киев, 1993. – 52 с.
3. Мажула О.С. Випробовування напівсібсових потомств плюсових дерев сосни звичайної в Харківській області / О.С. Мажула, Л.І. Терещенко, С.В. Яценко // Вісник Харківського ДАУ, 2001. – № 1. – С. 159-167.

УДК 712.272.012:598.2

Доц. М.Ф. Коваль, канд. біол. наук;

доц. Л.М. Місрюкова, канд. біол. наук – Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини; проф. Ю.Ф. Терещенко, д-р с.-г. наук;

доц. Т.С. Цьомра, канд. істор. наук – Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, м. Черкаси

ПТАХИ В ПРОЕКТАХ ЗЕЛЕНИХ НАСАДЖЕНЬ

Запропоновано проектувати садово-паркові об'єкти як самодостатнє, привабливе та сприятливе біогеоценотичне середовище для повноцінного життя птахів, врахо-

вуючи особливості їх гніздування, виживання, приваблювання та охорони. Встановлено, що повноцінному функціонуванню садово-паркових об'єктів загрожує зменшення видів і загальної чисельності птахів. Тому у проектах зелених насаджень потрібно передбачати підтримання їх існування та розвитку за законами біогеоценозу, наявності відповідного видового різноманіття та кількості птахів для кожного регіону і забезпечення їм комфортних умов, зокрема тиші, спокою, достатку повноцінних кормів та охорони.

Assoc. prof. M.F. Koval; assoc. prof. L.M. Mistryukova – Uman state pedagogical university named after Pavlo Tychyna; prof. Yu.F. Tereschenko; assoc. prof. T.S. Tsyomra – East European university of economic and management

Birds in green plants projects

Projecting landscape architecture objects it is necessary to foresee their existence and development according to the law of biogenesis, presence of birds species variety of a given region (as minimum) and warranty of cozy conditions for them, including silence, rest, abundance of sterling feed and their protection. It is set that diminishing of kinds and general quantity of poultries threatens the valuable functioning of садово-паркових objects. Therefore in the projects of the green planting it is needed to provide for maintenance of their existence and development after the laws of geobiocenosis, to the presence of the proper specific variety and amount of poultries for every region and providing them of comfort terms, in particular to the quiet, rest, sufficiency of valuable forage and guard.

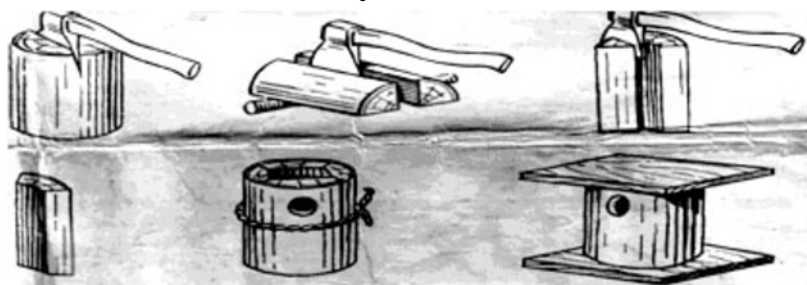
У проектах зелених насаджень назріла потреба подбати про оспіваних у народних українських піснях жайворонка, соловейка, ластівку, лелеку та багато інших улюблених птахів. У зелених насадженнях вони зачаровують наш слух і погляд, знімають стреси, дарують естетичне задоволення, радість та незабутні враження. Птахи, особливо ластівки, мухоловки, іволги, одуди і горобці захищають нас від комарів, мошок, гедзів, мух, кліщів та інших кровососних комах і водночас переносників небезпечних хвороб, а лелеки, сови, соколині, сойки, сороки – наші житла, сховища і садиби від гризунів, що також розповсюджують хвороби, плазунів, земноводних та є невтомними санітарами.

Тлю на молодих пагонах вправно поїдають щиглики; волохату гусінь – зозулі, синички, шпаки, солов'ї, іволги, мухоловки і горобці; клопів-черепашок, інших клопів і щитників – шпаки, дрозди, одуди, сороки, дятли, іволги, жайворонки, солов'ї, славки (кропив'янки), зяблики, очеретянки і горобці; хрущів, хлібних жуків – шпаки, одуди, сороки, жайворонки, синички, горобці, воронів, чайки і лелеки; злакових мух – плиски, мухоловки, ластівки, жайворонки та одуди; злакових пильщиків – славки і жайворонки; озимих та інших совок – шпаки, жайворонки, зяблики та одуди; квіткоїдів, плодожерок і яблуневу міль – синички, шпаки, солов'ї, зяблики та горобці; сарану, капустянок і слимаків – лелеки, одуди, шпаки, сороки, сойки, воронів, горобці.

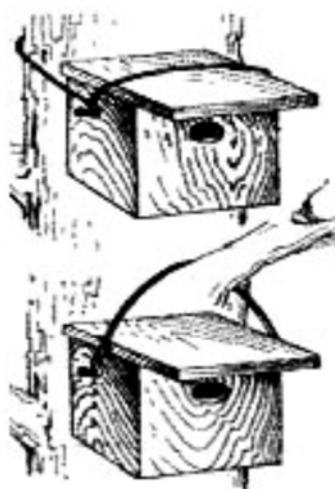
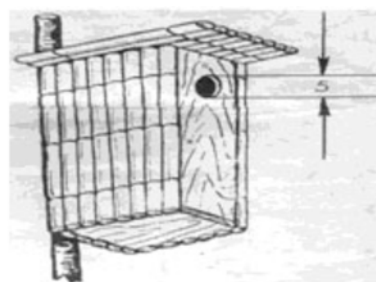
Методика виконання дослідження. Дослідження і спостереження виконували за загальноприйнятою орнітологічною методикою маршрутного виявлення та обліку населення птахів [1] за їх сучасними назвами [2].

Результати дослідження свідчать, що в зелених насадженнях умови для життя птахів декоративних, екзотичних, співучих і водночас корисних захисників зелених насаджень викликають серйозне занепокоєння. Адже за 100 років кількість біологічних видів і загальна чисельність птахів у зелених

насадженнях Черкащини зменшилась приблизно на 33,30 %. Тільки за життя нинішнього покоління дітей війни рідкісними в області стали фазани, лебеді звичайні, куріпки сірі, перепілки, кулик болотний, голуб дикий, ремез, наближається до цього списку навіть соловейко.

а)

г)

д)

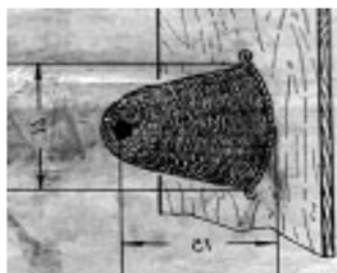
е)

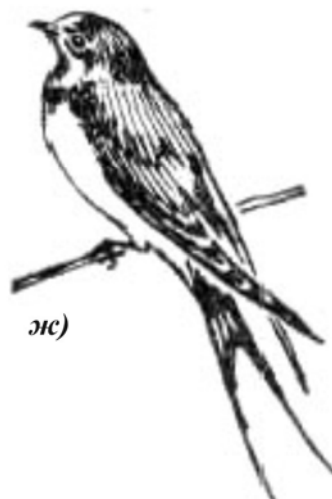
б)

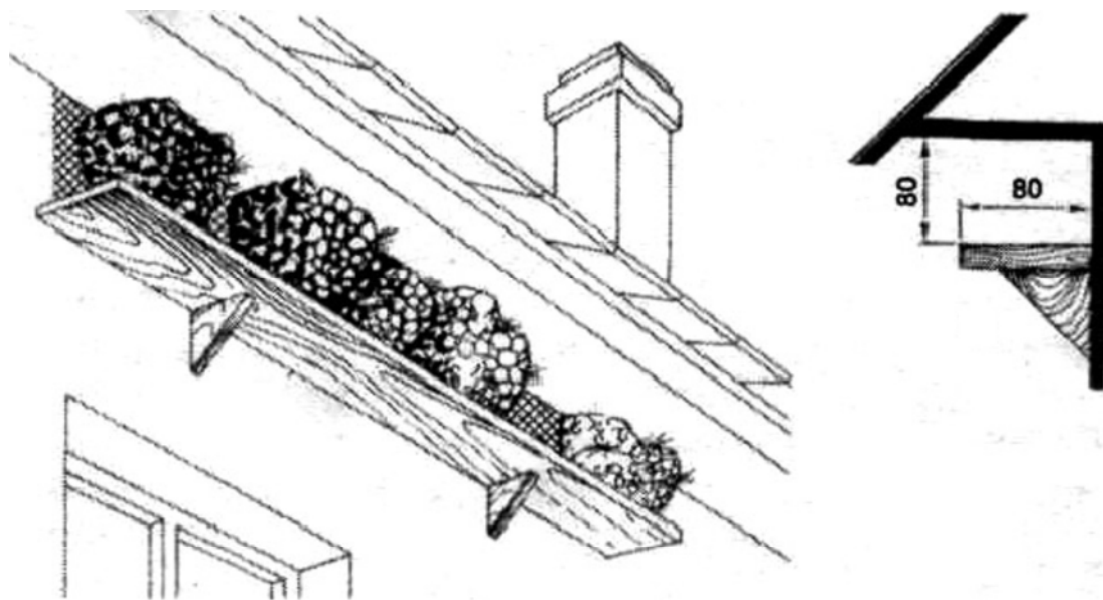
е)

в)

ж)

з)

і)

й)

У структурі населення птахів переважають здатні краще за інші види адаптуватись до сучасних умов горобці (20,7 %), зяблики (12,0 %), славки (7,8 %), синиці (7,6 %), шпаки (6,56 %) і горлиці (6,25 %). Значно менше є плісок (4,4 %), дятлів (3,4 %), мухоловок (2,0 %), сорок (1,96 %), солов'їв (1,76 %), крутиголовок (1,76 %), кам'янок (1,02 %), лазорівок (0,64 %), одудів (0,6 %) і горихвісток (0,6 %). Здебільшого, це декоративні, співучі і корисні комахоїдні птахи, що виводять за сезон 2–3 виводки пташенят. У їхньому раціоні шкідливі комахи становлять 70–80 %. Кращими захисниками зелених насаджень впродовж року серед них є осілі дуплогнізді птахи синиці та дятли. Але навіть і вони потребують нашої опіки, насамперед, спокою і тиші. Їх турбують і відлякують безцеремонні відвідувачі, особливо з собаками, котами, гучномовцями, транспортними засобами, вогнищами, пікніками, петардами і салютами, тому вони змушені назавжди покидати гнізда навіть з яйцекладка-

ми та пташенятами і не повертаються, як і голуби свійські, у таких випадках. Виникає небезпека, що насадження можуть залишитися без їхнього захисту.

За діючими положеннями лісотехнічні, агротехнічні та інші роботи в зелених насадженнях можна виконувати лише після виведення пташенят, наприкінці літа, восени, взимку і навесні до повернення перелітних птахів. Однак для перелітних птахів прийнятнішим було б виконання різних робіт у насадженнях у період після відльоту і до їхнього повернення. Але це не задовольнить осілих птахів, зокрема дятлів і синичок, чисельність яких помітно зменшується. Згідно з нашими спостереженнями, особливої охорони для них потребують старі дуплисті дерева, бо вони в насадженнях наче висотні будинки в містах і селах. У насадженнях їх треба маскувати, обсаджуючи чагарниками ліщини, черемшини, дерену, глоду, обліпихи, горобини чорноплідної, акації жовтої, калини, бузини чорної і червоної, шипшини, бузку, жасмину, скумпії, піраканти, барбарису, сумаху дубильного (оцтового дерева), терену, туї східної, тису ягідного, ялівця звичайного, або плюща, винограду дикого і декоративного, гліцинії, актинідії, лимонника китайського, хмелю, клематису та інших плетистих рослин. А видаляючи сухостійні дуплисті дерева в центрі насаджень, потрібно розпиляти і розмістити їх частини з дуплами як штучні дуплянки, шпаківні або синичники (табл., рис. а, б, в), захистивши від хижаків (котів, білок, куниць) металевим або пластиковим покриттям, як голубники. Порожнисті пеньки цих дерев також потрібно переобладнати на житла для птахів (рис. г), забезпечивши маскування поростю від них та кущами.

Штучні гнізда для приваблювання дуплогнізних птахів

Назва птаха	Внутрішні розміри гнізда, см		Відстань від краю льотка до стелі, см	Розмір (або діаметр) льотка, см	Відстань від гнізда до землі, м
	висота	ширина кожної стінки (або діаметр)			
Синиця мала, синиця чубата	20,0–22,0	8,0–9,0	3,0	3,0–3,2	1,0–3,0
Синиця велика	22,0–25,0	10,0–11,0	3,0	3,5	1,5–3,0
Шпак, повзик	25,0–30,0	13,0–15,0	5,0	5,0	3,0–8,0
Мухоловка сіра, мухоловка мала, стриж	10,0	30,0	0	5,0–15,0	3,0–5,0
Плиска біла, плиска жовта	10,0	30,0	0	5,0–15,0	0,0–3,0
Одуд, кібчик, пустельга, галка	50,0	40,0	0	12,0×12,0	3,0–10,0

Наші спостереження свідчать, що настав час об'єктивно оцінити роль білки в садах і парках як хижака і шкідника плодоносних садів. У дрімучих лісах її вільне розмноження унормовується за законами біогеоценозу та мисливцями, але в штучних зелених насадженнях вільне розмноження білки загрожує існуванню птахів і є недопустимим. Споконвіків у цивілізованих країнах, зокрема і в Київській Русі, білка бавилась горішками простими і золотими в колісці-клітці. Варто було б і нині використати це дизайнерами у проектуванні.

Враховуючи значне зменшення видів і загальної кількості птахів, вважаємо за потрібне сприяти дуплогнізним птахам і передбачити штучні гнізда, особливо для синичок, шпаків і мухоловок у пустотілих стовпах, трубчастих перемичках, карнизах і дахах різних будівель, електричних опор, опірних стійок, павільйонів та інших малих архітектурних форм при їх проектуванні, а також зручні ніші, годівнички, напувалки і купальні. Аналогічно штучні гнізда для дуплогнізних птахів і місця для гніздування ластівок доцільно передбачувати і в проектах житлових будинків, будівель і приміщень різного призначення. Поблизу боліт, річок і водоймищ потрібно прилаштовувати відповідні пристосування для гніздування лелек.

Обліки і спостереження свідчать, що ще менше виживає птахів, які гніздяться у кронах дерев, чагарниках та в траві, де вони зазнають впливу стихійних явищ, нападу хижаків, бродячих собак і котів, наїзду транспорту, витоптування худобою, сінокошу, випалювання сухої трави, листя і хмизу. Великою бідою для них є не контрольоване розмноження лисиць, білок, інших хижаків, бродячих собак і котів, які є також переносниками лишаю, сказу, інвазійних та інших хвороб.

Особливо непокоїть загрозлива тенденція до зменшення солов'їв. Тому у проектах садово-паркових об'єктів для соловейка (рис. є) потрібно відводити хоч невеличку ділянку поблизу водойм, на березі річки або острівці, де понижений рельєф і вогкий ґрунт, повалені дерева, хмиз, лісова підстилка, густі чагарники, зокрема колючі, і підлісок, бо гніздиться він у гушавині під деревами та кущами на сухих гілочках і листі лісової підстилки. У період виведення пташенят упродовж квітня-липня він потребує тиші, спокою, охорони і достатньої кількості повноцінних цілющих кормів, у тому числі полуниці, ожини, малини, черемхи, смородини золотистої, шовковиці, вишні магалєбської, черешні лісової, бузини, шипшини, барбарису, дерези, аморфи, акації жовтої, пухирника, липи, дивосилу, горошку мишачого, злакових трав тощо.

Добрим сусідом соловейка є ремез, який гніздиться над водою переважно у верболозі (рис. е). Місця гніздування цього дуєту бажано обгородити від хижаків металеву сіткою і охороняти, щоб поблизу не було гучних розважальних зібрань. За це мають дбати також природоохоронні органи та органи правопорядку. Можна так само приютити цих птахів і на дачній ділянці або садибі з парканом за відповідних умов і захисту від котів та собак, щоб слухати чудовий спів і споглядати райських птахів у колі сім'ї.

Ще трудніше вижити жайворонку, особливо найкориснішому, осілому, чубатому (рис. д). Бо гніздиться він на пустирях (за що має ще скромну назву "посмітюха"), межових смугах, задернілих міжряддях, узбіччях доріг, кварталів садів, лісів, лісосмуг та інших зелених насаджень. Гніздо він мостить у ямці між густою травою. Він потребує захисту, особливо від весни і до виведення пташенят у кінці липня, що за нинішніх "порядків" на його території є досить проблематичним. Але хто хоч раз у житті спостерігав і слухав як співає ця мила пташина у піднебессі, той, мабуть, не залишиться байдужим і подбає за її захист, щоб огородити від худоби, пішоходів і транспорту, не косити та не палити сухої трави. Складніше, звичайно, захистити його від хижаків (собак, котів, лисиць, куниць, білок, їжаків, плазунів, шулік) та браконьєрів.

У наш час проблемою стало захистити навіть ластівку – це миле створіння, на жаль, від нас самих (рис. ж). Деякі мешканці висотних будинків замість того, щоб приязно стріти пташину, яка як жар-птиця, через океани та моря приносить весну під самісіньке віконце і довірливо та любо щебече, руйнують гнізда з яйцекладками та пташенятками і чіпляють целофановий пакет для відлякування. І як тут не згадаєш Шевченкове "Схаменіться, будьте люди!..."

Настав час відродити українську добру традицію, та як наші діди і прадіди, матері і батьки змалечку навчати дітей святої заповіді "не убий", у тому числі і ластівочку, бо ластовиння матимеш на личку. Однак треба зазначити, що уникнути незручностей через тимчасово "не вихованих" ластів'яток можна за допомогою простенького пристрою з додатковим лоточком під ним (рис. з), і передбачити це у проекті, як в автостанції міста Чечільник Вінницької області.

Потребує відродження і добра традиція набожного ставлення до лелеки (чорногоуза, бусола) – символу щасливого дитинства і сімейного благополуччя (рис. і), провісника весни, птаха сонця.

Лелек приваблювали гніздитися на хатах, клунях, інших будівлях і стовбурах сухостійних дерев, прилаштовуючи хрестовину, старе колесо або корзину. Вони оберігали подвір'я і город, навколишні посіви та угіддя від плазунів, земноводних, гризунів, слимаків, моллюск, капустянок, сарани, травневих хрущів, хлібних та інших жуків і їхніх личинок, особливо під час обробітку ґрунту, сінокошу і жнив. У випадках нашествия сарани, як у 1749 р. у Волині і в 1826 р. у Херсонщині, слідом за хмарами шкідників масово з'являлись лелеки і активно їх знищували [6]. У наш час лелеки охоче гніздяться на стовпах, опорах електропередач та деревах (рис. й) неподалік від болота, річки або ставка, де достатньо кормів, що є обов'язковою умовою. Внаслідок беззастережної хімізації, осушення боліт, розорювання вигонів та інших угідь у п'ятдесяті роки земноводні в Україні майже зникли, а з ними і лелеки. Тому за відсутності лелек упродовж наступних 30 років миші та інші гризуни знищували посіви озимих і багаторічних трав на тисячах і мільйонах гектарів, доки кількість лелек та інших біологічних об'єктів відновились і в комплексі з іншими заходами стали їм на заваді.

Нині є підстави сподіватись, що на в'їзді чи виїзді кожного населеного пункту знову буде криниця з живою цілющою джерельною водою і лелеками поряд. Народний досвід свідчить, що за задовільних умов кожен лелека може жити і радувати нас близько 20 років, знімаючи стреси, повертаючи душевну рівновагу, мир і злагоду [5, 6].

На жаль, сумний приклад з лелеками не одинокий. Ганебний багаторічний дефіцит кормів триває і змушує зголоднілі зграї птахів залишати насадження без захисту від шкідників і нападати на поля зернових, олійних культур, сади, ягідники і виноградники, а восени поїдати щойно посіяне проростаюче насіння озимих культур, багате вітамінами, гормонами, ферментами та іншими фізіологічно активними речовинами. Від цього зріджуються посіви і гинуть птахи, оскільки насіння, зазвичай, протруєне. Ще виразніше подібна трагедія повторюється навесні на посівах ярих культур.

Тому зелені насадження потрібно проектувати як самодостатні біогеоценози з потрібним ресурсом повноцінних кормів для птахів у всі пори ро-

ку. Під час складання проекту садово-паркового об'єкта доцільно добирати різноманітні життестійкі, здатні до самовідновлення трав'яні рослини, листяні і хвойні дерева, кущі та ліани, плоди і насіння яких є цілющими кормами для птахів з літа і до наступної весни. Так, після виведення пташенят у другій половині літа, особливо шпаки і дрозди, живляться також ягодами і плодами полуниці, ожини, чорниці, малини, черешні лісової, вишні повстистої та антипки, смородини золотистої, черемхи, шовковиці, бузини чорної і червоної, горобини, аличі, шипшини, винограду дикого і декоративного, піраканти, кизильника, дерену, дерези, яблуні ягідної і лісової, глоду, груші лісової, терену, барбарису, лимонника китайського, маслини, калини, обліпихи, бирюччини, жимолості татарської, сніжної ягоди, тиса ягідного, ялівцю, а також насінням ясена, кленів, бука, граба, липи, берези, дуба, сосни, ялини та інших хвойних, лікарських рослин, багаторічних трав і бур'янів.

Випалювання сухої трави, листя і хмизу в насадженнях та різних урочищах завдає значної шкоди кормовим ресурсам для птахів і навіть самим насадженням, як недавно сталося в Асканії Новій. Також і на городах та дачних ділянках бур'яни з насінням краще не спалювати чи згромаджувати на купи, а розміщувати пучками між розвилками дерев і кущів для підгодівлі птахів. Адже як випадає глибокий сніг, а на стовбурах дерев, гіллі і шишках тривалий час тримається лід, то без підгодівлі птахи можуть загинути від голоду. Виго-товленням годівничок і підгодівлею птахів у такі скрутні для них дні в Україні як завжди займаються також школярі. Однак з настанням нормальної погоди та сходом снігу підгодівлю слід припиняти, бо птахи за достатку корму в годівничках байдужіють до захисту насаджень від шкідників.

Проте і за достатньої кормової бази проблему приваблювання птахів у зелені насадження не вирішити. Так, узимку 2008–2009 рр. кормів було дуже багато, а птахів, що мали б їх споживати, – обмаль. Причинами їхнього зникнення є неконтрольовані зграї собак, котів, лисиць і білок, шалені нічні салюти і т. ін. Птахи, особливо перелітні, також можуть бути переносниками хвороб, наприклад, пташиного грипу. Тому нам варто дбати і про їхній санітарний стан.

Окрім того, птахам потрібно ще забезпечити надійний захист і спокій. Зелені насадження без птахів – все одно, що життя без любові, як пустки, приречені на загибель.

Висновки. Дослідження свідчать, що повноцінному функціонуванню садово-паркових об'єктів загрожує зменшення видів і загальної чисельності птахів. Тому у проектах зелених насаджень потрібно передбачати підтримання їх існування та розвитку за законами біогеоценозу, наявності відповідного видового різноманіття та кількості птахів для кожного регіону (як мінімум) і забезпечення їм комфортних умов, зокрема тиші, спокою, достатку повноцінних кормів та охорони.

Література

1. Бессараб М.Н. Екологічний атлас Уманщини / М.Н. Бессараб, Ю.О. Левицька, Ю.М. Мельник. – Умань. – 2008. – 96 с.
2. Гудзий А.І. Методы учета птиц в лесах // Облики птахів: підходи, методики, результати. – Львів-Київ, 1997. – С. 18–48.
3. Українські традиції. – Харків : Вид-во "Фоліо", 2004. – С. 553-570.

4. Фесенко Г.В. Птахи фауни України / Г.В. Фесенко, А.А. Бокотей. – К. : Вид-во "Либідь", 2002. – 416 с.
5. Червона книга України. Тваринний світ. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1994. – 464 с.
6. Кальченко П.Ф. Пернаті друзі. – К. : Вид-во "Урожай", 1978. – 200 с.

УДК 630*64

Аспір. Р.М. Кравчук¹ – НЛТУ України, м. Львів

УПРАВЛІННЯ РОСТОМ ЧОРОВІЛЬХОВИХ ДЕРЕВОСТАНІВ ЗА ТОВЩИНОЮ СТОВБУРІВ

Досліджено морфометричні параметри крон чорновільхових деревостанів в умовах Малого Полісся України. Проаналізовано зв'язок параметрів крон з іншими лісівничо-таксаційними показниками дерев вільхи чорної. Отримано закономірності, які можна використати для розроблення програм управління ростом чорновільхових деревостанів за товщиною стовбурів. Розроблено нормативні матеріали для визначення інтенсивності доглядових рубань у чорновільхових насадженнях.

Ключові слова: чорновільхові деревостани, управління ростом, доглядові рубання, лісівництво, Мале Полісся.

Post-graduate R.M. Kravchuk – NUFWT of Ukraine, L'viv

Growth management of black alder stands according to the trunk thickness

It was the morphometric parameters of crown in the black alder stands of Maleh Polissya investigated. The correlation between the crown parameters and other forest valuation indices of black alder trees are analysed. It was the regularity established which we can use for the development of growth management of black alder stands according to the trunk thickness. The regulatory framework for the estimation of tending felling intensity in black alder forests was developed.

Keywords: black alder stands, Maleh Polissya, growth management, tending felling, silviculture.

Постановка проблеми. Завдяки хорошим фізико-механічним властивостям деревину вільхи чорної широко використовують у різних галузях деревообробної промисловості – фанерному, столярному, тарному виробництвах, для виготовлення меблів. Особливо великим попитом користуються крупномірні сортименти вільхи. Тому метою ведення господарства в чорновільхових лісостанах має бути вирощування крупномірної деревини. Оскільки існує дуже широкий спектр використання деревини вільхи чорної, актуальним завданням залишається розроблення лісівничих можливостей управління ростом чорновільхових деревостанів за товщиною стовбурів.

Для росту і розвитку дерев важливе значення має величина їхньої крони. Морфометричні показники крон показують як ступінь розвитку окремого дерева, так і його соціальне положення у лісостані. На наш погляд, більше уваги потрібно приділити вивченню будови крони як одного з основних чинників продуктивності лісу.

Метою дослідження було: вивчити морфометричні параметри крон вільхи чорної в умовах Малого Полісся України і встановити зв'язок параметрів крон дерев вільхи чорної з їх ростом за діаметром стовбурів. На цій осно-

¹ Наук. керівник: доц. В.В. Лавний, канд. с.-г. наук – НЛТУ України, м. Львів